

Angyal Dávid: Emlékezések. London, 1971. Szepsi Csombor Kőr kiadása, 171 l.

Angyal Dávid *Emlékezései* nem voltak egészen ismeretlenek a múlt század művelődéstörténetének szakemberei előtt, sőt némi legendás hír is övezte őket. Zimándi István Péterfyvel kapcsolatos publikációi nyomán úgy látszott, hogy Angyalnak kivált Gyulairól, a Budapesti Szemlééről, Péterfyről s a Szemle „második nemzedékéről” (Haraszti Gyula, Heinrich Gusztáv, Lederer Béla, Riedl Frigyes) szóló főljegyzései vihetik előre az irodalomtörténetírást. Ifjúkorában ugyanis tartósan ingadozott az irodalomtörténet, sőt a szépirodalmi kritika meg a historiográfia között: a Budapesti Szemle a nyolcvanas években Jókairól és Pálffy Albeiről szóló bírálatokat hozott tőle, Kísfaludy Sándorkiadását (1893.) pedig a költő mai monográ-fusa is elismeréssel említi.

Az említett szempontból kiindulva eléggé csalódottan kellett letennem Angyal memoár-ját. Ennek több oka is van. Az egyik egészen független a szerzőtől. Angyal Dávid maga is írt Péterfy-tanulmányt (l. bevezetését P. J. Összegyűjtött munkáihoz 1901-ből), nagytehetségű barátjára vonatkozó emlékeit elmondogatta Zimándi Istvánnak, sőt az utóbbinak az *Emlékezések* kéziratára is rendelkezésére állt. Zimándi aztán bőven merített belőle, s *Péterfy Jenő és baráti köre* c. gondos tanulmányának (1960.) szinte minden második lapján idézte alapvető forrását, amelynek legfőbb idevágó megállapításai így rendre elterjedtek szakkörökben. (Bekerült Zimándi *Péterfy Jenő élete és kora* 1972. c. monográfiájába is.)

Zimándi könyvéből azt is megtudhattuk (i. m. 34.), hogy Angyal meg Péterfy között 1896 után lazulni kezdett az eddig kivételesen meleg barátság, amiért a kör többi tagjai Angyalt hibáztatták, sőt az öngyilkosság után egyikük burkoltan vádat is emelt ellene. Könnyen lehet, hogy a finomlelkű Angyal Dávid maga is érzett lelkiismeretfurdalást, s — zárkózott egyéniség lévén — egykori sejtéséről, tépelődéseiről négy évtized távlatából sem szívesen nyilatkozott meg. Bárhogy is volt, a Péterfynek szentelt részek nem ismertetik mélyebben kettejük viszonyát, az utolsó évekről szinte hallgatnak, s terjedelmük sem különösebben nagy. Gyulaival csaknem ugyanannyit foglalkozik a memoár, mint vele!

Harmadjára azzal is számolnunk kell: Angyal aggastyán fővel tekint vissza a múltba, s így az irodalmár-pályakezdés, az esztéták—kritikusok barátsága kissé más elmosódódik tekintete előtt. S ezt az elhalványulást csak fokozza emlékezésének erősen politikai irányultsága. Fiatal korában még közömbös volt, de a XX. század nagy fordu-

latai, főként a kiegyezés válságba kerülése és felborulása cselekvő konzervatívva, az 1920-as évek közismert legitimistájává tették. Angyal Dávid igen határozottan törekedett könyvében arra, hogy megrajzolja az ortodox 67-esek (Tisza Kálmán, Tisza István, Szilágyi Dezső) harcát a kormánypártot belülről is bomlasztó mérsékelt ellenzékiekkel (ifj. Andrássy, Apponyi). E két politikust felelőssé tette azért, hogy obstrukciójuk, 67-et továbbfejlesztő (Angyal szerint „megbolygató”) kísérletük „lényegesen elősegítette a monarchia feloszlását” (116.). Emellett az alkotó értelmiségiek pártállására is kíváncsi, Gyulai szilárd Deák-pártisága éppúgy foglalkoztatja, mint Beöthy és Grünwald Béla kacérkodása az ellenzékkel vagy Thaly tüzés 48-assága. Mindez érdekes kortörténeti dokumentum, s e felfogás a magyar sovinizmus részleges, de tanulságos bírálatához is elvezette a szerzőt, ám Riedl vagy Péterfy behatódó jellemzésében kétségkívül akadályozta. Ők ugyanis nem sokat gondoltak a közélettel, mindkettőjük a „szép sokféle alapjának szemléletében” érezte magát otthonosnak az emlékiratíró szerint is.

Mint az Utószóból kitűnik, Iványi-Grünwald Béla, a néhai londoni történész, eredetileg *A konzervatív kortárs* címmel szeretne volna ez önéletrajzot megjelentetni. A cím helyenvaló, mert Angyal Dávid izlés tekintetében ugyanoly makacsul ragaszkodott az 1880-as évtized Budapesti Szemléjének felfogásához, mint politikai téren! Munkájában éppúgy a Verlaine-követést tartja Ady egyik legfontosabb vonásának, mint harminc esztendővel korábban a Greguss-jutalom odaítéléséről készített jelentésében. Éz az 1913-as dolgozat az akkori irodalomtörténet és műbírálat szemléjének készült, a Nyugat-mozgalom, sőt általában a legfiatalabb nemzedék mellőzése azonban oly nyilvánvaló volt benne, hogy ez Horváth Jánost is tiltakozásra készítette. Horváth az Irodalomtörténetben — lehető pártatlanságra törekedve — mutatott rá arra, hogy a jelentésvető egy szóval sem említette a tanulmányíró Adyt meg Babitsot, hallgatott Schöpflinről s az akkor már virágzó impresszionista kritikáról (It 1913. 184—188.). Angyal Dávid — bármennyire mentegeti ezt jelen művében (125.) — ellenszenves hangon válaszolt. A vitát — kihívás, sértés hiányában is — eltökélten eszmei—politikai térre vitte, csakhogy *rg* betűjegy alá rejtőzött ellenfelét megvádolja a konformista többség és a korifeusok előtt, („De furcsa, hogy *rg* csak az egyik irányban lát fiatal tehetségeket, s hogy a forradalmi radikalizmus eszmeköre iránt annyi előzékenységét tanúsít.”) (BpSz. 1913. 436. sz. 144. vö. még: Király István *Ady Endre*. Bp. 1970. 1. köt. 638.)

Mindezt azért kellett itt elmondani, mert

a kötet összefüggően és nagyobb terjedelemben sehohsem szól az Angyal Dávid filológusi—műbíráói munkásságáról. Péter László (London) igényes előszavában kizárólag a kort, az embert és a historikus—politikust világítja meg. A kiadást jól egészítik ki Czigány Lóránt (Berkeley, USA) alapos és sokoldalú jegyzetei, valamint névmutatója. Czigány még a mellékes hangsúlyú utalások helyét is kinyomozta, nemegyszer külföldi hírlapok, folyóiratok egész évfolyamát forgatta át egyetlen adatért. Eredményes szöveg-gondozásának mindössze egyetlen problematikus vonása van: a jelenleg hozzáférhetetlen eredeti kézirat helyett másolatot tett a kiadvány alapjává. E másolat természetesen már egy befejezett fázist rögzít, belőle nem lehet nyomon követni a textus kialakulásának egyes lépéseit. Ez pedig valószínűleg tartalmilag semmellékes tanulsággal járna. Zimándi István még az eredeti alapján dolgozott, ezért bővebb érvelés helyett csupán töle idézek egy textológiai igen jellemző helyet: „Angyal Dávid visszaemlékezéseiben ezt írta: Meglepett, hogy Gyulai nagyon egykedvűen fogadta Péterfy halála híret. Aztán kissé szépíteni akart, áthúzta az *egykedvűen* szót, és fölébe írta: *nyugodtan*. Nem kétséges, hogy az első fogalmazás a hiteles.” (I. m. 24.) S most gondoljuk meg: jelen kiadásban már pusztán a *nyugodtan* változat olvasható! Végül hadd álljon itt egy szembetűnő tollhiba: a 160. lapon említett „a Hungaricagyűjtő Apponyi Albert” nyilván Apponyi Sándor helyett került be a jegyzetek szövegébe.

Nagy Miklós

Dénes Zsófia: Szivárvány. Bp. 1970. Gondolat K. 319 l.

A két világháború közti időszak szereplőit, művészi élményeit, személyiségeit idézi meg Dénes Zsófia egyéni, mozaikokból álló emlékirata. A korszakos változások energiáitól feszült éveket sajátos gócpontokon villantja fel. Bécsi magyar emigránsok kávéházi asztalaira emlékezik vissza, Freud városában, Rippl-Rónai műtermében, Groddeck szanatóriumában, Montparnasse-i „festőskatulyaházban”, a Moulin Rouge ünnepelt táncosnőjének luxuspalotájában, Kilényi Irma szegedi Juhász-múzeumában elevenednek fel az élmények.

A felsorolás érzékelteti a színhelyek, élmények változatosságát, többretűségét. Egymást váltják a nagyvilági és hazai portrék, jelenetek. Baden-Baden és Kaposvár, Tourrettes-sur-Loup és Szigliget, Párizs és Tápé, München és Kalotaszeg: nemcsak a földrajzi távolság, a beszédes interieur-ök különbsége képviseli az emlékek kaleidoszkóp-szerű gaz-

dagságát, hanem a szituációk, az átélés módjainak, a szemszög változásainak sokfélesége is. Dénes Zsófia úgy illeszti össze és úgy értelmezi maradandó élményeit, hogy az eredeti, „korabeli” benyomásokat minél teljesebben megőrizze, de ne kerüljön a szubjektivizálás hatása alá. A legközvetlenebb emberi kapcsolatok emlékei is tárgyi összefüggésekkel, ellenőrző, utánnnyomozó adatokkal egészíti ki és hitelesíti — míg az egyszerűlátott „interjúalanyoknál” is a személyes, emberi vonásokat keresi és találja meg. A gyakorlatot újságíró, a szentani tapasztalatai a sokat eláruló árnyalatokra érzékeny ember megfigyeléseivel bővülnek. A „feljegyzésre érdemes” mellett a „feljegyzésre érdemtelen”, látszólag mellékes apróságok, „elszólások” becsét is érzi. Rövidre fogott, tömörített írásaiban módját leli annak, hogy meg-meglazító szabad asszociációkkal tegye azokat levegőssé; egyszerre őrizve az eredeti zamatot és a pillanatnyi jelenségek tágabb összefüggésekre vezethető nyitottságát. A kötet egyik értékes emlékcsoportja az a sorozat, amelyben ismeretlen vagy elfelejtett, háttérbe szoruló életutakat, műveket, kapcsolatokat tesz újra-élővé. Farkas Istvánt, a magyar művészettörténet adósságát, André Salmon könyvének modelljét megidézi Picasso híressé-vált „Bateau-lavoir”-jának tagjaként, de apa-komplexummal küzdő, rettegő gyermekként is, merész párhuzamba állítva belső útját Franz Kafkaéval. Információként is ritkaság mindaz, amit Freudról és tanítványokról: Marie Bonapartérról s különösen: Lou Andreas-Salomérről feljegyez. Portréit, „helyszíni közvetítéseit” az egyszerű ismeretközlésnél jóval érdekesebbé teszi és dokumentum-értékében is tartalmasabbá mindaz, amit az élmények pillanatnyi varázsából megőriz, amit a közvetlen környezetek, tárgyak, légkörök, akár elfogultságok jelzéseiből fogékonyan közvetít. Így nemcsak a homálybaborultabb szellemi tájakról ad új hírt, hanem az ismertebb képeket is új színekké gazdagítja. Például az egyik legemlékezetesebb: Kilényi Irma-portré Juhász Gyula közvetlen környezetét, világát, őt magát is új, mélyen emberi oldalról világítja meg. Az egyenesen róla szóló írásban pedig hallhatunk szelíd házi lázadásairól, „kalucsniforradalmáról”, arról, hogy milyen kedves volt számára saját Gulácsy-verse, milyen gyermekdalt dúdolt szívesen, s hogy a fogadalmi templom volt műkökerítéséből készítették el sirkövét.

Az egyes írások külön-külön egyszerre faggatják az embert és a környezetben, a „csendéletekben” rejlő emberi tanújeleket is. Az emlékek együttese, egymásutánja pedig a korszak egészének rajzához nyújt „háttérrel” teljesebb körképet. A jelentékeny személyek, művek, törekvések rögzítése a korszak jelen-